

Atidus žvilgsnis: apie Arvydą Šliogerį – filotopiškai

Daujotytė, V., 2021. *Arvydas Šliogeris: „Mano elementorius buvo Homeras“*. Vilnius: Odilė, 320 p. ISBN 9786098222432

Recenzentas **Justas Kučinskas**

Filotopija – ankstyvasis, *Būtyje ir pasaulyje* (1990) išskleistas žymiausio šių laikų Lietuvos filosofo, Vilniaus universiteto filosofijos profesoriaus Arvydo Šliogerio filosofijos branduolys. Vėliau jo esmę filosofas susiejo su M. K. Čiurlionio vizijomis. Interpretuodamas *Žalčio sonatą* Šliogeris bando nusakyti žmogaus (taip pat ir savo) likimą: atsiskyrusi nuo gamtos ir daiktų kalba ima kurti fantomų teritorijas, statyti „Babelio bokštus“. Toldama nuo daiktų, kalba daugina negyvybės, griuvusių erdves.

Bet filosofas pasitelkia ir kitą M. K. Čiurlionio metaforą – blyškioje šviesoje išryškėjančią viziją – *Karalių pasaką*. Karaliai savo delnuose laiko jaukų mirtingojo (po saulės / dangaus skliautu sutelpanti) *pa-saulį*, sodybą, apribotą kasdienybės daiktų ir rūpesčių horizontu, meilės ir šeiminingumo lauką. Tai filotopinė vieta, dovanojanti mirtingajam egzistencinius atramos taškus bei vietos meilės išmintį, leidžiančią individui bent iš dalies atsispirti pirmojoje vizijoje išsakytam tragiškam žmonijos likimui, išsaugoti būties trupinius. Niekio audrose šią filotopinę vietą steigia ir saugo karalių delnuose sutelktas rūpestis: tai ypatinga – švelni, tausojanti, auginanti – kalba.

Arvydas Šliogeris – kalbos kritikas, bet ši kritika nevienareikšmė. Pasak jo, žmogaus pasaulis skleidžiasi tik tarp kalbos ir bekalbiškumo. Kalbos kritika Šliogerio filosofijoje paradoksaliai dera su pagarba kalbai, o filotopiją galėtume įvardyti kaip kitokios, kalbos ir bekalbiškumo pusiausvyros nepraradusios kalbos ieškojimą. Kritikuodamas kalbą, Šliogeris tuo pat metu ieško ir prie pačių daiktų priartinančios, daiktų substancinio individualumo neperžengiančios (atstumą išlaikančios), nenaikinančios kalbos. Tai kalba, išsakanti mąstantį matymą. Net nurodydama į tekstus, tokia kalba rodo ir į pačius daiktus. Būtent tokia kalba gali tapti būties atsivėrimo galimybe, gaiviu šaltiniu Niekio išraiškų išsausintoje kasdienybėje.

Naujausia Viktorijos Daujotytės knyga *Arvydas Šliogeris: „Mano elementorius buvo Homeras“* (2021) gali būti perskaityta kaip bandymas filotopine kalba atskleisti paties

Šliogerio filosofijos bruožus. Tai savotiškas pavyzdys, kaip, neišvengiamai dauginant kalbą, vis dėlto galima išlikti ir daiktų patirties artumoje. Ši knyga yra apie Arvydą Šliogerį, jo tekstus, bet ne vien. Tai gyvos, mąstyti ir matyti kviečiančios kalbos knyga, kartu su Šliogeriu žvelgianti į jam rūpėjusius daiktus ir problemas. Saikingai įsiterpdama į Šliogerio mintį knyga palieka erdvės ir kviečia skaitytoją atsidėti mąstymui, kaip rimtam ir atsakingam darbui – „mąstyti ir permąstyti“. Tai knyga, kurianti gyvą dialogą su Šliogerio filosofija, atverianti gelmines šios filosofijos jausenas ir taip kurianti prasitęsiančio mąstymo galimybę. Ji kviečia, paties Šliogerio žodžiais tariant, „viena akimi žvelgti į tekstą, o kita į pačius daiktus“. Galima sakyti, kad ši knyga yra ir pasiūlymas, kaip skaityti Šliogerį. Iš šios knygos galime išskaityti ir besiformuojančią Šliogerio tyrimų prieigą.

Daujotytė pabrėžia skirtį tarp dviejų mąstymo registrų: tarp *kritinio*, kritikuojančio, ir *savarankiško* mąstymo. Jos apibūdintą kritinį, kritikuojantį mąstymą galima suvokti kaip abstraktų, skaidantį – analizuojantį, skaičiuojantį, bendresnes taisykles ir principus taikantį mąstymą, o savarankiškas mąstymas yra labiau sietinas su sukonkretinta ir įkūnyta patirtimi, savotiška egzistencine rizika. Savarankiškas mąstymas nestebi reiškiniu iš šalies, priešingai: „asmuo dalyvauja visas, tarsi pats įeidamas ir kitą į save įsileisdamas“ (p. 26). Spėtume, kad kritiškai „mąstyti“ potencialiai gali ir dirbtinis intelektas, bet savarankiškai – tik jaučiantis ir įsijaučiantis žmogus. Būtent savarankiško mąstymo stoka galinti lemti situaciją, kai tyrimas atliekamas iš esmės nesuprantant, kas yra tiriama. Gyvas klausimas: ar galima tirti filosofiją į ją neįsibūnant, iš panašios pajautos nefilosofuojant?

Atrodo, kad būtent savarankiškas, bet įsijaučiantis ir tuo būdu bendresnes linijas atveriantis mąstymas Daujotytės teigiamas kaip produktyvesnė Šliogerio filosofijos tyrimo prieiga: „smulki, trupinanti analizė veda į šalį. Reikia laikytis kažkokios sunkiai apčiuopiamos, nelengvai įžiūrimos bendros linijos, labiau zigzaginės negu tiesios“ (p. 176). Vertintume, kad Šliogerio mąstymas iš tiesų bent iš dalies skleidžiasi kaip atsvarų sistema – nuolat atsispiriama nuo kraštutinių, netgi prieštaringų, kalbinių pozicijų, tačiau jos nebūtinai išlaiko tarpusavio nuoseklumą ar ryšį su esminėmis profesoriaus filosofijos nuostatomis. Būtent tokių pozicijų analizė vestų į šalį, neleistų atpažinti Šliogerio mąstymo esmės. Gana aštrios, kritinės Šliogerio filosofijos pozicijos kartais yra labiau emocinės nei kylančios iš jo filosofijos esmės. Todėl turime sutikti su knygos autore: „Šliogerio filosofijoje nebūtina ieškoti vientisumo, sistemiškumo, nuoseklumo. Jis liko kintantis, nebijojęs pasitraukti nuo to, kuo anksčiau neabejojo“ (p. 73).

Šliogerio mąstymas „zigzagais“ išbandant kraštutines galimybes, pozicijų permąstymas ir keitimas tarsi ir apsunkina įprastinę kritinę analizę, tačiau tuo pat metu kviečia skaitantįjį tarsi visu kūnu (savarankiškai) suprasti gilesnį tokio mąstymo principą, galimai internalizuojantį (į save įimantį) mąstymo zigzagus ir kismą. Pats Šliogeris ne kartą yra nurodęs į filosofuojančiojo buvimą „tarp“ situacijoje, „pakibimą“, stovėjimą „ant asmenų“, „supimąsi sūpuoklėse“. Pagaliau ir „tarp“ suvokiamas kaip vieta, kurioje dažniausiai ir skleidžiasi mirtingojo egzistencijos laukas. Norint *suprasti* Šliogerį reikia suprasti *ta* būseną ir iš jos kylančią mąstymo struktūrą. Bene geriausiai ši trapi, kraštutinumus išbandanti, tarp opozicijų besiskleidžianti ir bent trumpam sąlyginai nurimstanti stovėsena galėtų būti nusakoma *pusiausvyros* kategorija. Suprasti Šliogerį reiškia įsibūti į „tarp“

ir kartu su juo žvelgti, kas pasirodo; atpažinti *radikalaus* atsispyrimo nuo pusiausvyra griaunančių kraštutinių impulsų.

Galima sutikti, kad iš pirmo žvilgsnio Šliogeris „labiau aistros, ribų, netgi kraštutinių negu pusiausvyros žmogus“ (p. 54), bet labiau išsiūrėjęs į patį pusiausvyros fenomeną aiškėja, kad būtent kraštutinių artumas ir būdingas aštriai balansavimo ant ašmenų situacijai. Pusiausvyra nėra nurimusi būseną, tai veikia vektorius link trumpalaikės ramybės, prieš vėl krentant į priešingą pusę. Pusiausvyra išlaikoma tik nuolat supantis arba tarsi zigzagais vis atsispiriant nuo pusiausvyros praradimo galimybių. Filosofinės pusiausvyros praradimas dažniausiai sutampa su žargonine, mirusia, gyvų daiktų ar patirties nebeatitinkančia kalba. Šliogeris, kaip pusiausvyros filosofas, formuluoja kalbines pozicijas, teiginius tam, kad griautų bet kokių galutinių kalbinių pozicijų galimybę. Aštriai kritikuodamas kalbančiuosius ir kalbą, jis lieka skeptiškas ir savo paties kalbėjimui. Jis supranta, kad bet kokia galutinė kalbinė pozicija virs mirusia kalba, griaunančia gyvą balansavimo struktūrą, atitinkančią mirtingojo egzistenciją, esančią tarp kalbos ir bekalbiškumo.

Daujotytė išskiria pusiausvyros filosofijos paradoksalumą pagaunančią Šliogerio citatą: „Mano filosofavimas – ištisiniai prieštaravimai ir prieštaravimas *par excellence* <...>. Aš ieškau sistemos, kuri sugriautų sistemiškumą, medžioju sąvokas, kurios sudraskytų sąvokos širdį. Kartu su Sokrato žodžius: aš žinau, kad nieko nežinau, nes aš ieškau žinojimo, kuris jau nebūtų žinomas, bei pažinimo, kuris jau nebūtų pažinimas.“¹ Šliogeris pats patvirtina – jam filosofavimas nėra siekis žinojimu įsitvirtinti ir nurimti. Mąstymas yra gyvas, kintantis, balansuojantis tarp akimirka kalbos dovanojamos ramybės ir naujo kritimo į bekalbiškumą (jos paneigimo), suprantant, kad bet koks sąvokos sulaikymas ne artina, bet tolina nuo bekalbės patirties. Tačiau tuo pat metu toks balansavimas yra ir gravitavimas aplink numanomą centrą, besiskleidžiantis tarp kraštutinių alternatyvų, vis iš naujo, vis kitaip grįžtant prie pamatinių intuicijų. Kalbos paviršiuje šios filosofijos vidiniai prieštaravimai yra bendresnio principo realizavimas, sutampantis su beveik kinetiškai išgyvenama kalbos ir bekalbiškumo pusiausvyros ieškojimo būseną, leidžiančia tuo pat metu realizuoti ir pamatinių, per visą filosofavimo laiką nekitusių siekių – išlikti Transcendencijos artumoje. Todėl, galiausiai: „Ne mintis, sistema yra rezultatas, o pats filosofuojantis – kaip savo mąstančios aistros rezultatas.“² Galima pridurti – rezultatas yra ir įsijaučiantis skaitantis.

Atkreiptinas dėmesys, kad Šliogerio filosofija kviečia įsitraukti, įsijausti, matyti ir mąstyti drauge, o to nepadarius tiesiog atstumia. Ji atkakliai reikalauja tokio paties žvilgsnio į save, kokių pati siekia žvelgti į daiktus. Kviečia susitikti su filosofiniu tekstu kaip su gyvu daiktu – substanciniu individu. Pirmiausia, neskaityti, pernelyg nedetalizuoti, *kiaurai* neperprasti – išlaikyti pagarbų atstumą, kiek galima aprėpti visumą. Po tekstus keliauti kaip per kraštovaizdį – net einant tiesiu keliu, matyti kiek galima toliau ir plačiau. Kviečia neskubėti pamatyti, bet išlaukti pasirodančio. Leistis vedamam to, kas atsiskleidžia, tačiau ir nesutapti – išlaikyti atstumą tarp savęs ir šios filosofijos kaip Kito. Susitikti

¹ Šliogeris, A., 2006. *Būtis ir pasaulis: tyliojo gyvenimo fragmentai*. Vilnius: Margi raštai, p. 483.

² Šliogeris, A., 2010. *Bulvės metafizika: iš filosofo dienoraščio*. Vilnius: Apostrofa, p. 144.

su fragmentu kaip individualiu daiktu, išbaigta visuma, bet nepamesti iš akių platesnio mąstymo horizonto, kuriame fragmentas pasirodo. Ji kviečia globoti ir saugoti – kurti filotopinį dialogą, prasitęsimą ir kitokiais pavidalais.

Daujotytės knyga atitinka šį kriterijų. Joje skleidžiasi atidus ir subtilus filosofavimas drauge su Šliogeriu. Galima sakyti, kad tai yra ir *filotopinės prieigos prie teksto* atvejis. Šiai prieigai profesoriaus filosofija išties atsiveria, o atsiverdama prasitęsia. Daujotytė žengia Šliogerio filosofijos, jos turinių ir mąstymo specifikos analizės keliu jausdama svyravimo ir pusiausvyriško stovėjimo / filosofavimo subtilumą: ji prakalbina ją ne išskaidydama, sunaikindama (kas labai dažnai būdinga kritinei perspektyvai) ar dar labiau į begalybę plėtodama, o suaugindama į substancinį branduolį, prie kurio, kaip įgijusio tam tikras ribas, ir kiti gali prisiliesti. Todėl ši knyga yra reikšminga bent dviem aspektais: pirma, savo unikalia prieiga ji leidžia pajusti Šliogerio mąstymo specifiką, ją atveria; antra, savotiškai pasiūlo tyrimų prieigą.

Naglis Kardelis knygos įvade „Humanistikos aplinkkeliais į filosofijos viršukalnę“ pastebi: Daujotytės prieiga meistriškai derina artimo ir tolimo nuotolio analizės perspektyvas – į Šliogerio tekstus žvelgiama ir iš arti, skaitant ir polemizuojant, ir iš toli, matant šią filosofiją iš (žmogiškosios patirties prasme) pačią filosofiją apimančio platesnio humanistinio lauko, ypač literatūros, poezijos. Galime pastebėti, kad žvelgimas iš nuotolio paradoksaliai dera su aiškesniu sistemiškumu, pradedamais įžiūrėti šios filosofijos horizontais – svarbiausiomis temomis, pamatinių pozicijų linijomis – tai pirmosios trys knygos dalys, – o ketvirtoji, labiausiai filosofinė ir artima pačiam Šliogerio tekstui, knygos dalis skleidžiasi kaip labiau fragmentuota – mąstanti kartu, bet nesiekianti apibendrinti, apriboti, išaiškinti. Žiūrėjimas iš arti ir toli, apibendrinimas ir visumos konceptualizavimas – perspektyvos į ateitį brėžimas, reagavimas žvelgiant į konkretų arti pasirodantį daiktą, metaforiškai tariant, būdingas būtent po kraštovaizdį vaikščiojančio žmogaus mąstymui. Daujotytė „vaikšto“ po Šliogerio filosofiją tarsi žvalgydamasi filotopinėje vietoje, iš tekstų fragmentų, kontekstų visumos bei savų intuicijų kurdama bendresnį, bet nebūtinai išbaigtą ar išbaigiantį mintinį Šliogerio filosofijos atvaizdą. Panašiu būdu tarsi kviečiama pažvelgti ir į pačią Daujotytės knygą užklausančiam, kas visų pirma pasirodo jos struktūroje – topografijoje.

Pirmasis skyrius „Filosofija, prasidedanti iš pradžių“ yra žvilgsnis į pagrindinius Šliogerio filosofijos bruožus, kuris beveik sutampa su bandymu pasakyti, kas yra filosofija. Šis skyrius išties galėtų būti kaip švelnus įvadas į filosofiją. Kad ir literatūros pamokoje. Ne veltui Daujotytės knyga yra dedikuota „<...> ir gimnazistams“. Šliogerio filosofija pristatoma tomis temomis, kurios (tarsi filotopiniame kraštovaizdyje) pasirodo pirmiausia – filotopija, kalbos problematika ir Niekio tema, substancinis individas, fotosofija. Didžiausią dėmesį autorė skiria Šliogerio filosofijos pradžiai – pirmosioms knygoms: *Būtis ir pasaulis*, *Daiktas ir menas* (ne tiek pačiai knygai, kiek knygoje plėtojama tematikai), *Post scriptum*, kurios išplėtojimas ir komentaras yra visas ketvirtasis šios knygos skyrius, taip pat ir pirmosioms įtakoms, gyviems ar tekstiniams vaizdiniais, susitikimams: knygoje minimas Jonas Trinkūnas, Vaidotas Daunys, Algimantas Kunčius, Heideggerio filosofija, Rilke'ės poezija, Čiurlionio, Gauguino tapyba, lietuvių ir pasaulinės literatūros

klasikai – visi savaip sudalyvavę Šliogerio filosofijos *pradžioje*. Pagaliau pačiai autorei susitikimas su Šliogerio filosofija sutapo ir su šios filosofijos pradžia ir didžiausia patirta įtaka: Daujotytė ne kartą yra pasidalinusi, kaip stipriai ją paveikė perskaitytas *Būties ir pasaulio* rankraštis (rašytas „į stalčių“, be vilties išleisti, padalintas tik tarp artimiausių bičiulių), ją pasiekęs ypatingu Lietuvos istorijos laiku. Autorė ir savąja knyga, ir ankstesniais Šliogerio tyrimais tarsi sugražina *tą* laiką, leidžia prisiliesti prie Šliogerio filosofijos pradžios. Tai itin vertinga kartai, kuri Šliogerį pradėjo skaityti nuo *Niekio vardų* (1997) ar net nuo *Bulvės metafizikos* (2010), jau iš kitokios patirties ir perspektyvos. Būtent jie per Daujotytės tekstus gali prisiliesti ne vien prie to, kokia buvo Šliogerio filosofijos pradžia, bet ir pajusti, ką ji tuo virsmo metu reiškė.

Skaitant pirmąjį skyrių susidaro įspūdis, kad žodis *pradžia* yra ne vien nuoroda į bandymą papasakoti apie Šliogerio filosofiją nuo pradžių (pradedant nuo pagrindinių temų) ar jos pradžią (pirmąsias knygas ir įtakas), bet ir į pačios filosofijos, taip, kaip ją suprato Šliogeris, išaknytumą *pradžioje* arba pradžios patirtyje. Savo didįjį dvitomį veikalą *Niekis ir Esmas* (2005) Šliogeris pradeda klausimu: „nuo ko pradėti?“, ir baigia atsakymu – „nuo pradžių“. Pradžia Šliogerio žodyne reiškia iki-kalbinę, iki-filosofinę daiktų patirtį, iš kurios tik ir gali išaugti esmingas kalbėjimas – filosofinė kalba, išsilaikanti kalbos ir bekalbiškumo ašmenų pusiausvyroje. Filosofija, jeigu ji tikra, savaip byloja apie šią pradžios patirtį. Tačiau ne vien filosofija: apie iki-kalbinę patirtį byloja ir literatūros, poezijos, tapybos kūriniai. Šią mintį *Daikte ir mene* (1992) plėtoja pats Šliogeris. Daujotytė savo interpretacijomis šią mintį aktualizuoja. Būtent iki-kalbinė patirtis, tam tikras susitikimo su daiktais būdas tampa bendruoju vardikliu, leidžiančiu Šliogerio mąstymą skleisti greta literatūros, poezijos ir kartu su jomis. Daujotytė pastebi, kad Šliogerio mąstymui būdingas tam tikras *švytėjimas* (galintis patraukti žmones link filosofijos): „Šliogerio mokykla yra laisvo, rizikuojančio ir švytinčio mąstymo mokykla. <...> Ši mąstymo mokykla yra persmelkusi ne tik filosofiją, o ir plačiau suprantamą lietuvių humanistiką. Būdamas tokio masto kalbos žmogus, iš esmės rašytojas, Šliogeris negalėjo nesiremti lietuvių literatūra, gyvybiniu kalbos lauku. Jis, vienas didžiausių skaitytojų, buvo ir prigimtinės literatūros išpažinėjas...“ (p. 35).

Galime daryti prielaidą, kad per Šliogerio mąstymą pasimato kažkoks bendras susitikimo su daiktais vardiklis, pasaulio pajauta, palydėta ir pagauta „gyvybiškos“ lietuvių kalbos. Savo „Nepriklausomybės sąsiuvinuose“ išspausdintomis tezėmis³, o anksčiau Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje skaitytame pranešime⁴ Šliogeris formuluoja „lietuviškojo galvojimo“ idėją kaip mąstymą, susietą su (daiktų) matymu, jusline daiktų patirtimi natūralioje – gamtinėje (kuo mažiau dirbtinėje – kultūrinėje) aplinkoje. Pavyzdiniais „lietuviškojo galvojimo“ pasireiškimais jis laiko išeivijos filosofų, visų pirma Algio Mickūno, Vinco Vyčino, Alfonso Lingio mąstymą, o su tam tikromis išlygomis ir tarpukario filosofų Antano Maceinos bei Juozo Girniaus darbus. Be abejonės, nors to tiesiogiai ir nesako,

³ <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/74781/nepriklausomybes-sasiuviniai-arvydas-sliogeris-apie-lietuviskaji-galvojima>

⁴ https://docs.google.com/leaf?id=0B9sBP8_IDhE5MGU3NWFINDctNWM4ZC00MDJlLWE4NzUtYzIxNzZjNGVkYjU3&hl=lt

būtent savąją filosofiją jis laiko bene gryniausiu tokio galvojimo pavyzdžiu. Daujotytė tarsi žvelgia plačiau, į lietuviškojo galvojimo lauką įtraukdama literatūrą, poeziją ar net iš jos tokią mąstymo specifiką kildindama⁵. Pasak jos, savitas lietuviškas galvojimas gali būti atpažįstamas pačios lietuvių kalbos klotuose, literatūros klasikų Kristijono Donelaičio, Juozo Apučio, Romualdo Granausko ir daugelio kitų autorių darbuose. „Lietuviškojo galvojimo“ projektas ne vieną privertė kilstelėti antakius kaip galbūt pernelyg drąsi ar mokslinio apibrėžtumo stokojanti idėja, tačiau Daujotytės formuluojamos filosofijos ir literatūros paralelės, nurodančios į tam tikrą bendresnę susitikimo su daiktais patirtį, be abejonės, įkvepia gyvybės ir energijos mąstymui, naujai aktualizuoja ir atskirus literatūros autorius ir tarsi atveria naują aktualų lauką Lietuvos filosofijai.

Antrajame skyriuje („Ieškant savojo žvilgsnio patvirtinimo ir pagilinimo“) tarsi filotopiniame lauke atkreipiamas dėmesys į tai, kas pirmiausia matyti – į tai, ką Šliogeris pats aptaria, parodo. Čia brėžiamos paralelės – reikia pabrėžti, jokiū būdu ne priežastiniai ryšiai ar įtakos – su iš už filosofijos ribų išiliejančiais kontekstais: Rainerio Marios Rilke'ės poezija, Algirdo Juliaus Greimo asmenybe (labiau nei semiotika), Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tapyba ir Johanno Sebastiano Bacho muzika. Tai ne vieninteliai Šliogerio kontekstai – jų būtų galima vardyti kur kas daugiau, tačiau tai tie, į kuriuos, tarsi suvedama dialogui, labai subtiliai ir savitai išimasto Daujotytė. Šie sugretinimai tarsi pratęsia, augina Šliogerio filosofijos supratimo audinį, atveria galimas mąstymo trajektorijas.

Rainerio Marios Rilke'ės poetinė metafora autorės esame kviečiami įvardyti: Šliogerio filosofija – tai „ėjimas per žemę“. Jis akimis ir aiškinimu eina per ją. Pasak Daujotytės, Šliogerio filotopija savotiškai leidžia suprasti, kas poeto turėta galvoje, net surasti tinkamą žodį vokiškojo *Landschaft* vertimui. Vėliau, jau trečiajame skyriuje, klausiamo: kas bendra tarp Granausko, Radzevičiaus, Gedos? Norisi atsakyti klausimu: ar tai ne autorės užčiuoptas Šliogerio „ėjimas per žemę“, prie gyvų daiktų ir konkrečių vietų pririštas matantis mąstymas? Galbūt išties per Šliogerio filosofiją švytintis prie daiktų pririštas „lietuviškasis galvojimas“ yra bendras lietuviškojo kūrybingumo vardiklis?

Kalbėdama apie bendrumą su Algirdu Juliumi Greimu Daujotytė rašo, kad tai, ką Šliogeris pastebi Greimo laikysenose ir mąstyme, matyt, yra ir tai, kas esminga jam pačiam: „graikams filosofija buvo *išminties meilė*, o Greimo (be abejonės, ir paties Šliogerio) nujaučiama filosofija yra *meilės išmintis*, kylanti iš artimo, mažo, trapius meilės“ (p. 107). Šliogeris apie Greimą sako: „gyvas filosofas“ – jam svarbi gyvybė mąstyme, patirties gyvumas. Daujotytės sugretinime galima išskaityti: Šliogerio „blyksnio“ sukeliama nuostaba artima Greimo estezei, abiem bendras gyvos patirties įvykio, skrodžiančio kasdienybės pilkumą ir amorfiškumą, laukimas.

Savojo žvilgsnio patvirtinimo ir įkvėpimo Šliogeris ieškojo ne vien kalbos, bet ir vizualiojo meno kūrinuose, ne vien poetinėje metaforoje, bet ir vaizdiniuose, vizijose. Didelį poveikį Šliogeriui turėjo Gauguino (vienas jo darbų susijęs su Šliogeriui kertine „blyksnio“

⁵ Viktorija Daujotytė Arvydo Šliogerio septyniasdešimtmečiui. *Laisva ir nelaisva sintaksė: lietuviškas galvojimas iš J. Apučio, R. Granausko, B. Radzevičiaus, A. Šliogerio*. 2014 m. rugsėjo 11 d. paskaita Lietuvos mokslų akademijos salėje.

patirtimi), Cezane'o, Vermeerio, Van Gogho ir, be abejonės, Čiurlionio tapyba. Būtent joje, o konkrečiau *Žalčio sonatoje*, profesorius aptinka sau artimas intencijas, interpretuodamas kūrinį savotiškai pasisavina jo prasmę. *Žalčio sonata* jam žymi tragišką žmonijos likimą, vedanti į apokalipsę, nusako ėjimą iš pradžios į pabaigą, kuri jau iš esmės ir prieita. Tačiau Daujotytė pastebi, kad Šliogerio sugrįžtama ir prie kito Čiurlionio kūrinio, kitokios vizijos – *Karalių pasakos*: „Yra ta viltis, ta šviesa Karalių delnuose, į kurią tarsi strėlė skrieja baltas mirusio žalčio skeletas“ (p. 117). Per šį sugretinimą skleidžiasi ypatinga tragiška, bet ir viltinga Šliogerio stovėseną: tarp pabaigos, istorijos pabaigos, ir sugrįžimo į kokybiškai naują pradžią galimybės. Šliogerio filosofija skleidžiasi pabaigoje ir iš pabaigos, kritikuoja kultūrą plačiaja prasme, rodo jos savižudišką baigtinumą, tačiau tuo pat metu ji yra ir apie pradžią – filotopija yra kokybiškai naujos pradžios galimybė. Pradžia savo ruožtu ir tampa galima tik priėjus „liepto galą“, atpažinus pabaigą. Šios dvi vizijos, autorės parodytos greta viena kitos, atveria tam tikrą Šliogerio filosofinės misijos jauseną, jos aktualumą, sutampanti su istorinio virsmo nuojauta: apokaliptiška pabaiga arba, įsiklausius, kas norima pasakyti – su kokybiškai kitokiu mąstymu sietina naujos pradžios galimybė.

Kalbėdama apie Bacho choralų patirties epizodą Šliogerio biografijoje Daujotytė parodo, kad „reikia matyti ne tik paradoksus ar bent prieštaravimus, išvagojusius Šliogerio mąstymą; būtina jausti ir būsenas“ (p. 122). Šliogeris nemėgo muzikos, tačiau, kaip parodė Bacho choralų patirtis, jam nebuvo svetima gili muzikos kūrinio pajauta, atverianti beveik tikėjimo lygmenį. Analogiškai, būdamas aršiausias religijos priešininkas, „saulės, debesų, žemės, ugnies, vandens ir medžių garbintojas“, iš esmės, pasak Daujotytės, jis buvo gilus tikėjimo žmogus. Šią mintį anksčiau savo pranešime Šliogerio 70-mečiui skirtoje mokslinėje konferencijoje yra skleidęs ir Kęstutis Dubnikas.

Trečiasis skyrius, pavadintas „Mokytojas ir mokinys“, pavadinimu užduoda mįslę: ar kalbama apie Šliogerio mokytojus, iš kurių jis mokėsi, ar apie jį, kaip mokytoją, ar apskritai apie mokytojų ir mokinių? Pavadinimas išties talpus, kaip ir visas trečiasis skyrius: čia aptariami ir Šliogerio mėgti literatūros autoriai, iš kurių bent jau iš dalies semtasi įkvėpimo, į vieną vietą surinkti eilėraščiai, skirti Šliogeriui, neabejotinai bylojantys ir apie tai, kokią įtaką kalbos žmonėms, poetams, yra daręs jis pats, pagaliau svarstoma filosofijos integracijos į literatūros pamoką galimybė. Skyrius baigiamas straipsniu apie dialoginę, kūrybinę mokinių tarp Šliogerio ir jaunesniojo kolegos Vaidoto Daunio.

Daujotytė parodo, kaip per sąlyčius su literatūra, kreipiant dėmesį į tai, kas pačiam filosofui buvo didžiausias įkvėpimas, savotiškas idealas, tarsi galima pamatyti ir paties Šliogerio filosofijos charakterį, ypatumus, beveik ir siekius. Pasak jos, Marcelio Prousto literatūroje jį žavi „neįmanomo intensyvumo kalba“, priartėjanti prie bekalbiškumo, pagavos stiprumas, patirtos akimirkos intensyvumas. Kafkos kūryboje jam svarbiausia tragiška ir kilni „maišto prieš absurda“ individo stovėseną anonimo akivaizdoje: „absurdo vandenyne išskylanti sala, kurioje „žmogus vėl atgauna paprastus ir amžinus dalykus: akių šviesą, tikėjimą, aiškumą ir šventumą, iš kurio byloja dievų artuma“⁶. Maironis įkūnija

⁶ Šliogeris, A., *Konservatoriaus išpažintys: 1988–1994 metų tekstai*, p. 312, cit. iš Daujotytė, V., *Arvydas Šliogeris: „Mano elementorius buvo Homeras“*, 2021, p. 132.

kuriančiojo stovėseną tarp – tarp kuriančiojo baigtinumo ir kūrinio nemirtingumo, Vincas Mykolaitis-Putinas „būtį viltin“. Daujotytė atskleidžia, kaip Šliogerui pasirodo Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai*: kaip tikrovės veidrodis, atspindintis tai, ką joje reikia atspindėti, bandymas kalba prasibrauti iki pačių daiktų, likęs „išėjimo dokumentu“ (p. 136). Per Sigitą Gedos poeziją, kurią filosofas itin vertino (ypač *Septynių vasarų giesmės*), visų pirma veriasi grožis, o per grožį Būtis. Geda, pasak Daujotytės, „jo nuomone, kaip tarpininkas praveria tiesiogiai neatsiveriančią realybę – Būtį, arba Absoliučią Transcendenciją“ (p. 137). Prisiminkime, kad Šliogeris, antrindamas Heideggeriui, laikėsi nuostatos, kad kalba, ypač poetinė, gali priartinti prie Transcendencijos patirties. Transcendencija yra ne vien Esmas, Transcendencija yra ir Niekis, kurio išvirkštinė tarsi-būtis yra kalba. Poezija, kaip jis mėgdavo sakyti referuodamas Mallarme, padaryta vien iš žodžių, kurie nebūtinai rodo į anapus jų esančią tikrovę, todėl poetinė kalba gali ne vien praverti plyšį į daiktus, bet ir pati pasirodyti kaip absoliutus daiktas.

Klausimas apie filosofijos ir literatūros sąlyčio taškus veda į klausimą, ar tokia prieiga – per literatūrą į filosofiją – galėtų tapti ir mokyklinės programos dalimi. Tarsi provokuodama autorė klausia – kas bendra tarp Granausko *Gyvenimo po klevu*, Radzevičiaus *Priešaušrio vieškelį* ir moderniosios (tarkime, Sigitą Gedos) poezijos (p. 151)? Užsimena: tai prigimtinių dalykų jutimas, branginimas – lietuviškumas, gamta, kalba, archetipinės būsenos. Vėl klausia – „ar esama autoriaus, kurio tekstuose šie pamatiniai, kiekvienos tautos pasaulėjautai svarbūs dalykai sudarytų visumą, būtų apmąstomi, tiriami?“ (p. 152). Nors pagrindinis klausimas yra apie filosofijos įvadą literatūros pamokų metu, Daujotytės tekstuose matoma ir priešinga trajektorija – per filosofiją eiti į literatūrą. Literatūra savęs apimti negali, bet į ją tarsi iš šalies galima žvelgti iš filosofijos. Kad ir „lietuviškojo galvojojimo“ idėja, leidžianti su jau beveik aiškia nuostata paklausti: „Ar pats apibūdinimas *lietuvių literatūra, lietuvių filosofija* yra tik bendrybė, nieko atskiro nereiškianti?“ (p. 148). Darytina išvada, kad galvojojimo ypatumai iš literatūros per kalbą skverbiasi ir į filosofiją, tačiau būtent iš čia, jau reflektuoti, gali mėginti vėl sugrįžti į literatūrą. Taip sugrįžta klausimas apie lietuvišką galvojojimą, taip gali sugrįžti ir klausimas apie filotopiją. Minėti autoriai, jų kūriniai nėra filotopija, bet juos galima vadinti filotopiškais, per filotopiją atpažinti bendresnes nuostatas tikrovės atžvilgiu.

Daujotytės apibendrinimai: „Ir Radzevičiaus, ir Granausko romanuose, ir bent dalyje Gedos poezijos (nuo *Pėdų* iki *Giesmės apie lietuvišką sodybą*) jaučiama vieta, kuri žmogui yra pati svarbiausia“ (p. 152). Ir nerimas dėl vietos, joje pasirodančių daiktų, noras užlaikyti jų Būtį: „Nykimas jau yra apėmęs šį prigimtinių lietuvišką pasaulį; jis grimzta, ir su juo grimztame ir nykstame ir mes patys... Tai vėlyvojo tarybmečio apokaliptinės nuotaikos – ir Šliogeris, ir Geda jas juto radikaliai“ (p. 154). Konkrečių vietų ir konkrečių daiktų nyksmas sutapo su konkrečiu istoriniu laiku, skambėjo kaip išpėjimas, galbūt ir raginimas: „Ir filosofinių mąstymu, ir romanu, ir eilėraščiais paskutiniu juo dešimtmečiu prieš Atgimimą buvo prieiti slenksčiai, kurie ženklino ribą ir perspėjo: jei neišsivaduosime, sunyksime, be savo oazių, be savo sodybų, namų, be daiktų neišsilaikysime – jau melioruojami paskutiniai *upulyčiai*, kalba neberas daiktų, į kurių nebylius balsus galėtų atsiliepti arba juos pašaukti“ (p. 154). Šliogerio filosofija, mąstant apie konkretų jos

pasirodymo (filotopijos manifesto *Būtyje ir pasaulyje* – „Mes – filotopai“) laiką, galėtų būti pamatyta ir kaip programiškai revoliucinė, tačiau be įprastų tautiškumo, patriotiškumo ženklų, paviršutinės simbolikos. *Būtis ir pasaulis* galėjo būti perskaityta ne vien kaip orientacijų į Būtį kontūrų įvardijimas, bet ir kaip tam tikra laisvės siekio išraiška, be abejonės, neapsiribojanti vien išoriškai apibrėžiama politine laisve, prižišta prie daiktų patirties galimybes, vietos svarbos atpažinimo.

Daujotytė išryškina, ką Šliogerio filosofija atveria apie *tą* laiką – ji pagauna bendresnį praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio literatūros klasikų mąstymo ir jutimo matmenį. Tačiau filosofijai vien to tarsi nepakanka, ji turi atsakyti į daugiau nei vienam istoriniam laikui būdingą problemą. Todėl privalome klausti: ką tokia filosofinė pagava, o drauge su ja ir XX a. antrosios pusės literatūra (kalbant apie lietuviškąjį galvojimą, galima apimti ir kitus laikotarpius) galėtų reikšti dvidešimtojo amžiaus trečiojo dešimtmečio gimnazistui? Būtų galima svarstyti: literatūroje kalbėta apie konkrečius nykstančius daiktus, o per Šliogerio filosofiją galime kalbėti apie šiuo metu (virtualejančioje tikrovėje) nykstantį patį *daiktiškumą*. Šiam laikui būdingas globalumo, tarptautiškumo siekis, gyvenimas miestuose ir kintanti pačių miestų specifika kviečia klausti ne vien apie konkrečių vietų praradimą, bet apie *vietiškumą* apskritai – vietos patirtį, žmogaus kilmę, tapatumą, šių aspektų egzistencinę svarbą, jų ryšį su laisve. Galima įsivaizduoti literatūros pamoką, kurioje per konkretų kūrinį atverta patirtinė – jausminė dimensija per filosofiją būtų perkeliama į abstraktesnį mąstymą užklausančią dabartį.

Atkreiptinas dėmesys ir į Daujotytės kvietimą literatūros pamokoje su filosofija susitikti dirbant su „atskirais tekstais, saugant jų individualybę“ (*ibid.*). Tai trumpa, bet itin reikšminga pastaba. Tokios nuostatos laikėsi ir Šliogeris – su filosofija susitikti ne per filosofijos istorijos apibendrinimus, bet per konkrečių autorių darbus. Tai filotopinė prieiga prie filosofijos – žvelgti į ją pačią ir stebėti, kas individualiame susitikime atsiveria. Tokia arti originalaus teksto liekanti prieiga susitikimą su filosofija išties kviečia skleisti labiau literatūros nei istorijos pamokoje. Ketvirtasis Daujotytės knygos skyrius yra atidžiai skaitančio ir drauge mąstančio bei toliau mąstyti kviečiančio susitikimo su filosofija pavyzdys.

Knyga *Arvydas Šliogeris: „Mano elementorius buvo Homeras“* prasidėjo nuo Šliogerio *Post scriptum* „aiškinimosi“. Prasidėjo nuo fragmentų perrašymo pieštuku, jų apmąstymo – perrašymo ir permąstymo. Jos rankraštis, sudarantis visą ketvirtojo skyriaus trečiąją dalį „Fragmentų seka“, dar turėjo kitą pavadinimą: „Post Post Scriptum“, arba tai, kas parašyta po dar ankstesnį parašymą papildančiais, paaiškinančiais tekstais. Rašymas *post* yra vienkartinis minties pratęsimas, o šio žingsnio pakartojimas jau skleidžiasi kaip kvietimas šį žingsnį pratęsti. Šią mintį tarsi simboliškai patvirtina leidyklos „Odilė“ išleistos knygos Jurgio Griškevičiaus dizaino sprendimai: knygos viršelyje, nugarinėje dalyje, tarp skyrių šalia paliktos neprirašytos tuščios eilutės, tarsi kviečiančios vieną kitą mintį užsirašyti pieštuku, interaktyviai įsitraukti, pratęsiant mintį ar polemizuojant.

„Fragmentų seka“ vizualiai atrodo kaip paties Šliogerio tekstas – 270 fragmentų yra panašaus ilgio kaip ir *Post scriptum* tekstai, pirmasis kiekvieno fragmento sakinytis parašytas pasvirai, yra ir kaip pavadinimas, bet tuo pat metu jau kaip prasminis sakinytis yra įpintas į viso fragmento turinį. Daujotytė perrašydama ir aiškindama beveik nepastebimai keičia,

kreipia Šliogerio fragmentus. Prisiliečia, pasiūlo, bet neužgožia. Po ranka neturintiems *Post scriptum* gali būti ir ne iki galo aišku, kur dar kalba Šliogeris, o kur jau aiškinimas jį pratęsia. (Tiesa, ten, kur Daujotytė pasiūlo alternatyvų mąstymą, aiškiai įvardija.) Toks rašymas gali būti skaitomas kaip gyva filosofija, žvelgianti į aptariamus fenomenus. Tai jokiū būdu nėra įprasta teksto analizė ar kritika, veikiau įkvėptas ir įkvepiantis mąstymas, savaip transformuojantis tai, kas buvo pasakyta anksčiau. Tokia prieiga ne atsitiktinė, bet sąmoningai pasirinkta: ketvirtojo skyriaus antrame poskyryje „„Post scriptum“ fragmentų aiškinimo(si) atramos“ Daujotytė išsako savo kertines Šliogerio teksto interpretavimo nuostatas, kurias palieka galimybę suprasti / interpretuoti ir kaip galimos Šliogerio tyrimų metodologinės prieigos gaires (p. 180). Čia išpėjama: prie teksto neturėtume priartėti per arti, ne viską galima paaiškinti ir ne viską reikia paaiškinti, tačiau svarbu „mąstyti aiškinantis“, „aiškintis mąstant“, suprasti „įeinant į kito mąstymą“ – išibūti kito mąstyme, žvilgsnyje. Taip pat svarbu „[r]edukuoti – suimti į skliaustus, kas pernelyg išplėtota, nutolinta nuo esmės“, galima sakyti, savotiškai kviečiama savu žvilgsniu išryškinti atsiveriančio substancinio branduolio kontūrus, žvelgti į šioje filosofijoje išylančius turinius kaip į margame kraštovaizdyje išryškėjančius substancinius individus – užlaikant žvilgsnį, išžiūrint, bet ir iš pagarbaus atstumo. Nuo pirmos iki paskutinės knygos eilutės neapleidžia įspūdis, kad Daujotytė, išibūdama į Šliogerio filosofiją, į ją žvelgia taip, kaip joje reikalaujama žvelgti į daiktus: filotopiškai. Filotopiniu žvilgsniu ji žvelgia į pačią filotopiją.

Arvydas Šliogeris – produktyviausias ir galimai plačiausiai žinomas moderniosios Lietuvos filosofas, parašęs 17 knygų, į lietuvių kalbą išvertęs daugybę svarbių filosofijos veikalų. Kai kurie jo darbai jau išversti į anglų kalbą (*Filosofijos likimas, Niekio vardai, Daiktas ir menas: du meno kūrinio ontologijos etiudai*), o apie jo filosofiją, jos įtaką ir unikalumą atsiliepia ne vien jį pažinoję kolegos Lietuvoje, bet ir vertimus perskaitę užsienio filosofai. Nepaisant neginčijamos svarbos Lietuvos filosofijai, Šliogerio filosofijos tyrimų nėra gausu. Šią filosofiją akademinų straipsnių pavidalu jau anksčiau tyrinėjo Naglis Kardelis, Jūratė Baranova, Rita Šerpytytė ir keletas kitų, tačiau Daujotytės knyga – pirmas išties plačios apimties veikalas, siekiantis išryškinti ne atskirus šios filosofijos aspektus, bet aprėpti jos visumą. Gali nustebinti tai, kad tokia pastanga ateina ne iš filosofijos, bet iš literatūros lauko – Viktorija Daujotytė visų pirma žinoma kaip filologė, literatūros kritikė. Galbūt nestebina tai, kad autorė pirma paskyrė knygą draugui, bendraminčiui, pagaliau ir Šliogerio filosofija niekada nebuvo dedikuota tik siauram profesionalų ratui – ji kreipiasi į platų kultūros lauką, savo stilistika yra artima literatūrai, – bet stebina tai, kad panašios apimties tyrimų dar nesama filosofijoje.

Unikali Daujotytės prieiga, atidus žvilgsnis į Šliogerio filosofijos kontekstus, jos radimosi laiką leidžia prisiliesti prie šios filosofijos charakterio, jausenos, aiškiau suprasti jos unikalumą bei reikšmę Lietuvai svarbiu virsmo metu. Tuo pat metu svarbi, galbūt monumentalčiausia, šios filosofijos dalis, jos „metafiziniai“ turiniai – *Niekyje ir Esme* išskleista „esu?“ bangos genezė, pačios Niekio, Esmo, imanentinės Transcendencijos kategorijos – lieka žvilgsnio periferijoje. Pati knyga gimsta iš *Post Scriptum* percepcijos, iš „papildomų“ filosofo pamąstymų (*Post Scriptum* parašyta po *Būties ir pasaulio*, – fragmentų, o ne veikalo stiliumi) apmąstymo. Pasirinkimas atidžiai žvelgti į tai, kas pačioje

filosofijoje tarsi yra periferiška, gali sudaryti įspūdį, kad tarsi vaikštoma aplink, vengiant eiti prie paties centro – prie tų filosofinių turinių, kuriais pats Šliogeris grindžia savo jau labiau lyrines intuicijas. Jaučiama Daujotytės prielaida – kartais tai, kas pasakoma vėliau, laisvesne kalba, kas „išsprūsta“ tarsi nenoromis, gali daugiau pasakyti apie esmę nei tai, kas eksplicitiškai į ją nukreipta. Autorės žvilgsnis, kuriuo pastebima detalė, metafora, „post scriptum“ parašytas paaiškinimas, nugirstas sakinyss ar pieštuku užrašytos pristatymo tezės, galbūt netikėtas filosofams, filosofijos tyrinėtojams, tačiau dėl to tik dar unikalessnis ir reikšmingiau papildantis labiau įprastas analizes.

Nors ši knyga yra skirta plačiam skaitytojų ratui, galimai ir literatūros mokytojams ir, kaip įvardijama dedikacijoje ir įvade, filosofija susidomėjusiems gimnazistams, savo unikaliai išryškintais Šliogerio filosofijos kontekstais, pasiūlytu jos perskaitymo būdu neabejotinai atkreips ir profesionalių tyrėjų dėmesį. Bene svarbiausia, tiesiogiai neišsakyta, bet aiškiai jaučiama autorės žinutė ateityje rašysiantiems, tyrinėjantiems Šliogerio filosofiją yra ta, kad ši filosofija yra ypatinga, reikalaujanti atidaus žvilgsnio, kruopščiai pasirinktos ją atveriančios prieigos.